

E-könyvek a könyvtárakban

Az elmúlt években a felsőoktatási és a közkönyvtárakban is felfutóban van az elektronikus források gyarapítása és használata. Egy 2002-ben végzett felmérésben a megkérdezett hallgatók 62%-a mondta, hogy szívesebben olvasná tankönyveit e-könyv formájában. [1] Néhány évvel később már azt találták a kutatók, hogy a legkeresettebb e-könyvtémák az Egyesült Királyságban a mérnöki tudományokhoz és a természettudományokhoz kapcsolódó diszciplínák. [2] Napjainkra az elektronikus könyvek piaca jelentősen kiszélesedett: a tankönyvektől a kézikönyveken át regényekig szinte mindent megtalálhatunk e-könyvként, a legkülönbözőbb formátumokban és eszközökre alakítva. A cikk az elmúlt három év vizsgálatainak eredményeit foglalja össze.

Felsőoktatási könyvtárak

Az *Ebrary* több vizsgálatot is végzett az elektronikus könyvekkel kapcsolatban: a *2007 Global Librarian ebook survey* a könyvtárosok; a *2007 Global Faculty ebook survey* az egyetemi karok dolgozói; a *2008 Global student ebook survey* pedig hallgatók e-könyvekkel kapcsolatos véleményét és szokásait vizsgálta (www.ebrary.com).

A könyvtárosok körében végzett felmérésben a válaszadók többsége (77%) felsőoktatási könyvtáros volt, akiknek java része már abban az időben (2007) tisztában volt azzal, hogy az e-könyvek használata nem az, ami lehetne. Arra a kérdésre, hogy mi akadályozza az e-könyvhasználat valódi elterjedését, az *ismerethiány* volt a leggyakoribb válasz. Ezt követte a *nehéz olvasni*, illetve a *nehéz használni az olvasókészüléket*, valamint a *képzés hiánya*. Ebben az összefüggésben érdekes megjegyezni, hogy az oktatók körében végzett vizsgálat keretében arra a kérdésre, hogy „*honnan értesül a könyvtárban elérhető elektronikus forrásokról*”, a legtöbben a könyvtári honlapokat, s magukat a könyvtárosokat csak második helyen említették.

A 2008-as, hallgatók körében végzett vizsgálat néhány érdekesebb eredménye:

- Arra a kérdésre, hogy „*van-e az Ön által használt könyvtárban e-könyv*”, 3713 fő válaszolt ugyan igennel, de 2173 hallgató a „nem tudom” választ lehetőséget jelölte meg;
- 3132 diák mondta azt, hogy soha nem használja a könyvtár által kínált e-könyveket, s ennek indokaként a két legtöbbet emlegetett ok a „*nem tudom, hogy található meg az e-könyvek*” (1790 fő – 57%) és „*a nyomtatott könyveket jobban szeretem*” (1420 fő) volt.

Ez a 2008-as hallgatói vizsgálat azért is különösen érdekes, mert az *Ebrary* ugyanazt a kérdőívet könyvtárosoknak is odaadta, arra kérve őket, hogy úgy töltsék ki, mintha ők lennének a hallgatók. Összehasonlítva az eredményeket azt találták, hogy a könyvtárosok nem teljesen ismerik, illetve értik a hallgatók e-könyvekkel kapcsolatos igényeit és szükségleteit. A könyvtárosok (mint hallgatók) legtöbbje szerint a diákok azért nem használják az e-könyveket, mert nehéz őket olvasni (31,5%).

A fenti eredmények jól mutatják a tájékoztatás, figyelemfelkeltés fontosságát. A felhasználóknak (hallgatóknak) mindenképp tudniuk kell, hogy egyetemük könyvtára rendelkezik elektronikus dokumentumokkal, s ezeket szolgáltatja is, majd pedig meg kell mutatni nekik, hogy hol találják őket. További feladat, hogy ezek a könyvtári források és szolgáltatások azokat a hallgatókat is megtalálják, akik ódzkodnak az elektronikus eszközök használatától.

2009-ben felmérések sokasága jelent meg a témában, ami az e-könyv és az e-könyvolvasók piaca felélénkülésének egy jele volt. A *JISC (Joint Information Systems Committee / <http://www.jisc.ac.uk/>)* nemzeti e-könyvfelmérése nagy nemzeti érdeklődést váltott ki az Egyesült Királyságban: mintegy 52 ezren válaszoltak a kérdésekre az ország minden tájáról. A projekt 36 e-tankönyv elérhetővé tételével indult az üzleti tudományok, a

médiatudományok, valamint a mérnöki- és orvostudományok területén. Az egyetemi könyvtárosok által a listára javasolt tankönyveket az ország valamennyi egyetemén ingyenesen hozzáférhetővé tették az összes felhasználó számára. A 2008 januárja és 2009 januárja között összegyűjtött kérdőívek az e-könyvek felhasználók általi ismertségét, fogadtatását, s velük szembeni attitűdjét vizsgálták általánosságban, s az elérhetővé tett e-tankönyvekre vonatkozóan. A szerverek adatait elemezve vizsgálták az e-könyvek tényleges használatát is, illetve a bennük való navigációt. A könyvtári kölcsönzési adatokat is összevetették az e-könyvhasználat adataival, s nyolc egyetemen fókuszcsoportos interjúkat is lefolytattak hallgatókkal és oktatókkal a felhasználói magatartás és attitűd vizsgálatára.

A vizsgálat főbb eredményei:

- A hallgatók és oktatók 64,6%-a használt e-könyveket (mindegy, hogy azt a könyvtárban vagy a weben találta, esetleg vásárolta, s hogy milyen célra használta őket, munkához, tanulás-hoz vagy kikapcsolódáshoz).
- Kimutatták, hogy a hallgatók is és az oktatók is elvárják az egyetemi könyvtártól, hogy munkájukhoz, tanulmányaikhoz biztosítsák a hozzáférést az e-tankönyvekhez.
- Megállapították, hogy az e-könyvek bekerültek a felsőoktatási szféra mindennapjaiba, az emberek egyre többet használják őket, s elvárják, hogy elérhetőek legyenek az egyetemi könyvtárakban.

A tanulmányban megjelenik az e-forrásokkal kapcsolatos tájékozottság erősítésének fontossága is. A JISC e-könyveinek népszerűsítésére a könyvtárosok a legkülönbözőbb módszereket alkalmazták, köztük a közösségi felületeket is, de témaspecifikus könyvjelzőket is elhelyeztek az e-könyvekben, s az elektronikus példány elérhetőségét hirdető matricákat nyomtak a nyomtatott kiadásokra.

Egy másik, 2009-es felmérés 13 ország 138 kiválasztott könyvtárosát kérdezte meg, javarészt nagy egyetemi könyvtárakban. [3] A vizsgálat egyik fő eleme az árukapcsolás volt, a beszállítók által összeállított listák kérdése. A megkérdezettek 14%-a tartotta elfogadhatatlannak az árukapcsolást, s csak 8% ítélte azt teljesen elfogadhatónak. Míg a válaszadók közül néhányan azt jelezték, hogy beszerzési döntéseiket nem befolyásolja jelentősen az árukapcsolás módszere, azt is elismerték, hogy mégis fontos tényező, mert a beszállítók sok címet csak csomagban árulnak. Ráadásul az árukapcsolás módszere általában vonzóbb

árakat, a kiválasztásban, beszerzésben és feldolgozásban pedig időmegtakarítást eredményez.

A formátumok tekintetében a válaszadók 41%-a a PDF formátumot preferálta, s csak 12% jelölte meg elsődleges formátumként a HTML-t. Meglepő, hogy csak 3% jelezte azt, hogy a felhasználók a különböző olvasókra, illetve mobil telefonokra optimalizált e-könyveket igénylik, kedvelik. Ugyanakkor, ahogy a jelentés megállapította, a mobil e-könyvolvasók piaca rendkívül gyorsan változik, s a mobileszközök használatának lehetősége a legtöbb felhasználó számára rövid időn belül a legfontosabb szempont lesz.

A felmérés megállapította, hogy a legjelentősebb tényező, amely akadályozza a felhasználókat az e-könyvek használatában, a digitális jogok kérdése. A használt DRM-rendszerek (digital rights management) megszabják a digitális tartalmak használatának módját, s megosztásukat; a kompatibilitási problémák miatt a felhasználók nem tudják letölteni az e-könyveket az általuk preferált eszközökre. A DRM-rendszerek nyomtatásra, másolásra és mentésre vonatkozó szabályozásai, tiltásai a felhasználók bosszúosságát váltják ki, s rendkívül kontraproduktívak.

Az e-könyv használata rendkívül kényelmes, hiszen egy internetkapcsolattal bárhol, a nap 24 órájában hozzáférhető. A felhasználók 60%-a közvetlenül a képernyőn olvassa, mégpedig kisebb adagokban, mintegy kivonatolva a művet. Legnagyobb jelentősége, hogy fejlett könyvtári szolgáltatások használatát teszi lehetővé a hallgatók számára: korlátlan hozzáférést a tankönyvekhez, bárhol, bármikor, nappal és éjjel, akár otthonról is. Jól használható a távoktatásban is; a könyvtárak számára pedig megoldást kínál arra az állandó problémára, hogy leggyakrabban használt könyvekből soha nincs elég példány a könyvtárban.

2010-ben a *Liverpooli Egyetemi Könyvtár* a Springerrel együtt vizsgálta az e-könyvek fogadtatását és használatát. A három részből – felhasználói jelentések elemzése, online felmérés, fókuszcsoportos vizsgálat – álló kutatás első, a letöltött fejezetekre vonatkozó adatai az e-könyvek jelentős, folyamatosan növekvő használatát rögzítették.

Közkönyvtárak

A 2009-es adatok szerint kb. 5400 amerikai közkönyvtár kínált olvasóinak e-könyveket folyamato-

san növekvő számban, bár arányuk a nyomtatott dokumentumokhoz képest csekélynek mondható. A *New York Public Library* állományában például a kb. 18 300 e-könyv alig teszi ki az éves beszerzési keret 1%-át.

Genco 2009-ben részletes elemzést adott az amerikai közkönyvtárak e-könyvhelyzetéről. [4] A cég online kérdőívét két, a közkönyvtárosok által leginkább használt levelezőlistára küldte el. A könyvtárak által kitöltött 41 kérdőívből az derült ki, hogy az amerikai közkönyvtárak legjelentősebb e-könyvszállítója az OverDrive a maga 8500 USA-beli és kanadai partnerkönyvtárával, s több mint 100 000 eladott címével. Az e-könyvek használatával kapcsolatban Genco azt találta, hogy a könyvtárak 12,2%-ában az *egy olvasónak egy könyvet* modellt alkalmazták, 4,9% a *korlátlan hozzáférés/szimulán használat* elvét, míg 82,9% a két kölcsönzési modellt együttesen alkalmazta. A válaszadók az OverDrive esetében kiemelték, hogy kínálatában a helyi, az egyes települési, felhasználói igényekhez alkalmazkodik, s ez nagyban hozzájárul piaci dominanciájához. A vizsgálat kimutatta a könyvtárhasználók hozzáállásában való változást is: ahogy nő az e-könyvek népszerűsége, úgy igénylik a hozzájuk való 24 órás, internetes hozzáférést a hét minden napján.

2009-ben az Egyesült Királyság *Múzeumi, Könyvtári és Levéltári Tanácsa* (*Museums, Libraries and Archives Council = MLA*) bejelentette, hogy az e-könyvekhez való hozzáférés a helyi könyvtárban könnyebb lett azáltal, hogy a dokumentumok letölthetővé váltak a megyei könyvtárak portáljain. Jó példa erre a *Hampshire County Council* által fenntartott könyvtár, amely e-könyvek és e-audio-dokumentumok ezreit tette letölthetővé oldalán, a letöltéshez szükséges szoftverekkel együtt, az OverDrive által biztosított technológia segítségével. A felhasználók bármilyen eszközre letölthetik a könyveket, számítógépre, laptopra, vagy más hordozható eszközre is. Az e-dokumentumokat ugyanakkor ugyanúgy kezelik, mint a nyomtatott könyveket: egy időben csak egy felhasználó férhet hozzájuk, s a legnépszerűbbeket ugyanúgy elő kell jegyezni, mint a nyomtatottakat. Két hét után a „kikölcsönzött” e-könyv törlődik a hordozó eszközről, vagyis e-könyvnél soha nincs felszólítás vagy késedelmi díj. A Hampshire County Council rendkívül sikeresnek ítélte a kezdeményezést mind a régi és az új könyvtárhasználók körében; csak 2010 márciusában 5000 címet töltöttek le a könyvtár honlapjáról.

Ami az új könyvtárhasználókat illeti, a vizsgálatok beszámolnak arról, hogy a szolgáltatás bevezetése óta folyamatosan nő az e-könyvek iránti érdeklődés, aminek következtében – bár nem állnak rendelkezésre még pontos adatok – a könyvtárakba beiratkozott használók száma is nő. Angliában már odáig jutott a helyzet, hogy egy, a közkönyvtárak helyzetét és jövőjét elemző jelentés az e-könyvek kölcsönzésének ingyenessé tételét javasolja. (*Modernisation Review of Public Libraries: Policy Statement*). Ahhoz azonban, hogy az e-könyvek a könyvtári alapszolgáltatások egyik elemévé váljanak, a kiadóknak is elfogadhatóbb üzleti konstrukciókat kell ajánlaniuk.

E-könyvszállítók

A könyvtárak tanulhatnak az e-könyvszállítóktól, legalábbis ami az e-könyvekkel kapcsolatos promóciós tevékenységet illeti. Az OverDrive, amellett, hogy Digital Bookmobile-jával járja az USA 47 tagállamának könyvtárait és rendezvényeit, az *Amerikai Közönyvtárak Szövetségének* 2010. évi konferenciáján áttekintette az e-könyvpiac helyzetét és lehetőségeit. Az előadás egyik fő témája az „*Open eBooks*” volt, a DRM-korlátozásoktól mentes, EPUB és PDF formátumú e-könyvek, amelyeket elérhetővé tettek a cég könyvtáraknak kínált katalógusában is, s melyeket szinte minden e-könyv-olvasó eszköz és szoftver tud kezelni.

Általában minden szállítóra igaz, hogy az általa kínált lehetőségeket a legjobbnak tartja, s a promócióban a hozzáféréssel kapcsolatos jellemzők kiemelten szerepelnek. Egy 2010 márciusi adat szerint (Mobelix) az iTunes App Store-on elérhető e-könyvek száma (több mint 27 ezer) meghaladta a számítógépes játékokét. Az adat azért is meglepő, mert az iPhone-t mindig is játékcentrikus eszköznek tekintették. (A cikk írásának idején pedig azt hallani, hogy az Apple épp egy dedikált e-könyvesbolttal készül piacra dobni új iPad-jét.)

A Dawson ajánlata több, egyidejű, konkurens hozzáférést kínál, számos felhasználó számára elérhetővé téve egy időben ugyanazt a dokumentumot, függetlenül attól, hogy azt online, laptopjukra letöltve vagy iPhone-jukon keresztül akarják-e használni (szemben a már említett OverDrive-val, amely gyűjteménye nagy részét az egy példány/egy felhasználó elvén kínálja). Ez azt jelenti, hogy a könyvtárak a címekhez való jogokat vásá-

rolják meg – ahogy tennék hagyományos könyvek esetében is –, amelyet aztán egy virtuális könyvespolcra tesznek. Az *ABC Clio* e-könyvgyűjtemény 6000 kézikönyvhöz és tankönyvhöz kínál korlátlan, szimultán hozzáférést olvasóablakán keresztül. Az *eSubscribe* online könyvtár tankönyveket, kézikönyveket és monográfiákat egyaránt kínál, kétórás hozzáférési idővel, a DX Reader szoftver használatával. Az *Ebsco* 200 000 e-könyvét saját *Ebscohost* platformján kínálja. A *Public Library Online* a Bloomsbury, A&C Black, Faber, Allison & Busby és mások regényeihez és ismeretterjesztő kötetekhez kínál egyidejű online felhasználói hozzáférést, s a kínálati listájuk folyamatosan bővül. A *Cengage Brain* e-tankönyveket kínál akár 20% kedvezménnyel a listaárhoz képest, s egy fontért fejezeteket. Nem hasonlít ez kicsit a szupermarketek árversenyéhez? Fontos azonban, hogy az akcióknak reálisnak kell lenniük; a túlzások csalódáshoz vezetnek, s a csalódott vásárlók nem vásárolnak nálunk többé. S még egy fontos figyelmeztetés: ha a figyelemfelkeltésre a honlapunkat használjuk, azt rendszeresen frissíteni, adatokkal feltölteni kell.

A Bloomsbury Publishing által kínált másik modell nem pusztán könyvlistákat kínál a könyvtáraknak; a partnerkönyvtárak az írókkal készült interjúkat, könyvajánlókat, keresőfelületet és szövegrészleteket is kapnak a terjesztőtől, s közvetlenül a könyvtárhasználókat is biztatja arra, hogy ösztönözzék könyvtáraikat a keresett e-dokumentumok beszerzésére.

A *Springer* azt mondja magáról, hogy a tudományos, technikai és orvosi e-könyvek legnagyobb gyűjteményét ő kínálja. A cég e-könyveire nem vonatkoznak DRM-korlátozások, vagyis azokat a felhasználók bárhol, bármikor, szinte bármilyen eszközön használni tudják.

Konklúzió

Minden vizsgálat kiemeli annak a szükségességét, hogy a könyvtárak kínálják olvasóiknak az e-könyveket, tájékoztassák őket az elérhetőségéről és a hozzáférés módjáról – ahogy azt az e-könyvterjesztők teszik. A terjesztők ma a könyvtáraknál

sokkal jobban ismerik felhasználóikat, igényeiket és szükségleteiket. Az újfajta, az olvasók elvárásaira építő megközelítés alkalmazása létfontosságú a könyvtárak számára is.

Az e-könyvek licencével, árával, a hozzáférést biztosító platformokkal kapcsolatos kérdések továbbra is alapvető fontosságúak lesznek. Olyan új üzleti modelleknek kell megjelenniük a piacon, amelyek idő- és költségtakarékosak, s a felhasználók igényeit helyezik majd a középpontba. A jó e-könyvplatform rugalmas és felhasználóbarát, használata nem igényel különösebb előképzettséget és tréninget. A DRM-korlátozások és a szerzői jogi kööttségek frusztrálják és elijesztenek az olvasókat. Ezekre a kihívásokra csak úgy reagálhatnak jól a könyvtárak, ha ismerik felhasználók elvárásait, s megpróbálnak válaszolni rájuk. Mert az e-könyvek, ez már látszik, egyedülálló lehetőséget kínálnak a könyvtárak számára ahhoz, hogy növeljék használók számát.

Irodalom

- [1] HAWKINS, D. T.: Electronic books; reports of their death have been exaggerated. = *Online*, 26. köt. 4. sz. 2010. Hozzáférhető: www.onlinemag.net/jul02/hawkins.thm
- [2] ASHCROFT, L. – FONG, S.: The impact of ebooks and elearning on academic library services. = Achleitner, H. – Dimchev, A. (Eds), *Libraries, Globalisation and Cooperation*, Emporia State University, Emporia, KS, 2005. p. 219–227.
- [3] HighWire Press, 2009, Librarian eBook Survey and Analysis. Hozzáférhető: <http://highwire.stanford.edu/PR/HighWireEbookSurvey2010.pdf>
- [4] GENCO, B.: It's been geometric! Documenting the growth and acceptance of ebooks in America's urban public libraries. = IFLA Conference, 2009. Hozzáférhető: www.ifla.org/annualconference/ifla75/index.htm

ASCHROFT, Linda: Ebooks in libraries: an overview of the current situation. = *Library Management*, 32. köt. 6–7. sz. 2011. p. 398–407./

(Kovácsné Koreny Ágnes)